

„skeletu“, ale zároveň umožňuje pochopiť vznik nových tendencií vo vnútri idealizmu. Autorove úvahy o „prechodných formách“ idealistických smerov sú pre metodológiu dejín filozofie, najmä najnovšej, inštruktívne. Pokiaľ ide o kritiku súčasného idealizmu, zásadný význam má jeho téza — i keď v niektorých aspektoch diskutabilná — že vzájomnú kritiku buržoáznych idealistických koncepcií možno, ba treba integrovať do marxisticko-leninskej kritiky. Zaujímavé sú tiež jeho vývody o stratégii a taktike kritiky buržoáznej filozofie. Mimoriadnu pozornosť si zaslúži rozbor súčasného „fyzikálneho idealizmu“, v ktorom veľmi konkrétne usvedčuje tento prúd v idealistickej filozofii z protirečivosti, totiž z toho, že ak ho berieme v jeho celku, objavujú sa v ňom navzájom sa vylučujúce tvrdenia, či už ide o nekonečnosť resp. konečnosť vesmíru, o akauzalitu resp. strohý determinizmus a pod.

Knihu uzatvára šesť krátkych štúdií (*Prílohy*), ktoré dopĺňajú a najmä demonštrujú problematiku jednotlivých častí.

Z tohto stručného náčrtu tematiky posudzovanej práce vidno jej obsahovú bohatosť a aktuálnosť. Polikarovova kniha podáva marxisticko-leninské pohľady na množstvo všeobecnoteoretických a metodologických problémov

vied, hlavne prírodných, vrátane ich dejín a tiež na niektoré konkrétnejšie filozofické problémy fyzikálnych vied. Pritom prístup, formulácia problému i navrhované riešenia sú mnohokrát značne netradičné. Práve originalnosť prístupov a myšlienok knihy robí z nej trvalejší zdroj poučenia a podnetov, a to nielen pre filozofov pracujúcich v danej oblasti, ale aj pre prírodovedcov. Jednotlivé časti možno veľmi dobre využiť aj pri filozofickom vzdelávaní prírodovedcov v rámci odborných diskusií, filozoficko-metodologických seminárov a pod. Pritom na veci nič nemení, že práve autorov osobitný prístup k viacerým problémom môže u iných odborníkov-marxistov vyvolať popri súhlase aj niektoré námietky alebo výhrady. Polikarovove úvahy, analýzy a závery sú totiž často vedome stavané tak, aby viedli k diskusiám, ktoré sú nevyhnutné pre ďalšie rozpracúvanie marxisticko-leninskej filozofie a metodológie vied.

Recenzovaná kniha je zároveň jedným z výrečných dokladov úctyhodného rozvoja marxisticko-leninskej filozofie v Bulharsku, vysokej teoretickej náročnosti a tvorivosti, ktorá tento rozvoj sprevádza a zrejme i ďalej stimuluje. Možno len privítať, že Vydavateľstvo Pravda, podľa všetkého, pripravuje slovenský preklad tejto knihy.

Milan Zigo

MAĎARSKÁ MONOGRAFIA O DENISOVI DIDEROTVI

Denis Diderot, Une grande figure du matérialisme militant du XVIIIe siècle, par József Szigeti, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. [Jozef Szigeti: Denis Diderot, veľká postava bojovného materializmu XVIII. storočia, Vydavateľstvo Maďarskej akadémie vied, Budapešť 1977, 94 s.

Nebýva častým zvykom vydávať vedeckú knihu žijúceho autora v nezmenenej reedícii po vyše štvrtstoročnom odstupe od jej napísania. V prípade

recenzovanej práce J. Szigetiho o Denisovi Diderotovi sa tak stalo. Rukopis nevelkej monografie ukončil autor [podľa vlastného údaja na konci kni-

hy) už r. 1951, prvé vydanie vyšlo r. 1962 a reedícia r. 1977. Navyše treba povedať, že monografiu vydala Maďarská akadémia vied vo francúzštine, čo už samo osebe znamená, že sa jej dáva možnosť medzinárodnej publicity (pravda, aj riziko medzinárodnej odbornej oponentúry).

Z celej koncepcie práce vyplýva, že Szigetihó záujem o Diderota nie je úzko filozoficky špecializovaný. Diderot, nepochybne filozoficky najhlbší a teoreticky najvšestrannejší z francúzskych materialistov 18. storočia, prífabuje autora nie iba ako mysliteľa, ale aj ako osobnosť veľkej duchovnej sily, zanietený bojovník proti rozličným formám stredovekého ideového tmárstva a politickým pilierom feudalizmu i ako priekopník nového buržoázneho spoločenského poriadku. V neposlednom rade chcel azda Szigetihó (podľa zvyrazneného datovania rukopisu rokom 1951, t. j. presne 200 rokov od vyjdenia I. zv. *Encyklopédie*) vzdať úctu neodmysliteľnej zásluhy Diderota na tomto gigantickom diele francúzskej predrevolučnej buržoáznej inteligencie. V celej knihe sa zdôrazňuje historická skutočnosť bezprostrednej spojitosti Diderota a *Encyklopédie*: viac ako 20 rokov najplodnejšieho života (1751—1772) venoval tento nadaný mysliteľ organizovaniu, redigovaniu i autorskej príprave príspevkov a mnohých hesiel tohto diela, sústredil okolo neho popredných súdobých francúzskych teoretikov a odborníkov (D'Alambert, Voltaire, Montesquieu, Rousseau, Turgot, Marmontel a i.), vytrvale vyrovnával ich vlastné ideové rozpory a súčasne odrážal útoky reakčných udavačov a cenzorov, ktorí oprávnenne videli v *Encyklopédii* nástup novej historickej epochy.

Odvolávajú sa na Marxa, Engelsa, Lenina i Plechanova, zdôrazňuje však Szigetihó nielen Diderotove zásluhy o buržoázny pokrok a jeho príslušnosť

k táboru osvietenského materializmu, ale vyzdvihuje aj to, v čom svoju dobu, triedu a úroveň materializmu 18. storočia prekročil, stávajúc sa významným článkom formovania vyššej (dialektickej) podoby materialistickej filozofie a všeludského revolučného humanizmu. Toto ocenenie Diderota, k akému nemohlo dôjsť ani u najprogressívnejších buržoáznych historikov filozofie, je u Szigetihó prirodzeným dôsledkom aplikácie metodologických princípov marxistickej filozofie, ktorá umožňuje vystihnúť rozpory vnútri Diderotovho teoretického diela i jeho spoločensko-triednej zaradenosti.

Szigetihó kniha má 8 kapitol, osnovaných na postupe od rozboru užších (ale teoreticky východiskových) otázok Diderotovho svetonázoru (deizmus, materializmus) k pertraktovaniu širších problémov súdobého vedeckého, ideologického a spoločenského pohybu v predrevolučnom Francúzsku a čiastočne i v celej Európe.

Prvá kapitola *Deizmus, nedokonalý rozchod s bohom* skúma metamorfózy Diderotovho deizmu a jeho prechod k ateizmu. Vychádza z Engelsovho názoru o deizme ako „určitej forme materializmu“ a z Bonaldovho klerikálneho odhalenia, že deista je človek, ktorý ešte „nestihol stať sa ateistom“. (s. 6) Komentuje ich v tom zmysle, že deizmus vlastne nemohol byť ani jedným, ani druhým preto, lebo pri jeho zrode ešte neboli zrelé podmienky pre ateistický materializmus ani historicko-spoločensky, ani teoreticko-ideove. Deizmus ako dieťa včasnej anglickej revolúcie, ktorá vyústila do politicko-triedneho kompromisu, mal vnútorne ambivalentnú povahu: materialistické a ateistické jadro a idealisticko-náboženský obal. (s. 13) Szigetihó to dokazuje na francúzskej recepcii deizmu, ktorá nielen v tzv. „aristokratickej“ línii (Montesquieu, Voltaire), ale ani v tzv. „plebejskej“ línii (mladý Dide-

rot, Rousseau) nebola schopná rozísť sa úplne s bohom a neprekročila hranice militantnej protiteologickej teórie, založenej na osvietených princípoch „lumen naturale“ a prirodzenej etiky. Aj Diderot — ktorého vývin sleduje Szigeti v rovine teoretickej i spoločenskej — iba postupne, keď opustil deistickú bázu svojho prvého diela *Filozofické myslenie* a mal za sebou hľadačskú etapu prác *Prechádzky skeptika* a *O dostatočnosti prirodzeného náboženstva*, dospel k ateistickému stanovisku svojich *Listov o slepých*.

Škoda, že Diderotov monografista neanalyzuje už v tejto súvislosti hlbšie a systematickejšie teoretické argumenty týchto diel (vracia sa k nim na iných miestach v ďalšom texte) a tu zostáva viac-menej pri rozbere sociálno-ekonomických a triednych okolností, ktoré radikalizovali Diderotovo myslenie a vynucovali si prechod od deizmu k ateizmu.

Druhá kapitola *Ateistický materializmus* takisto nenačiera naplno do Diderotovej materialistickej a ateistickej teórie, ktorú po ideovom vyhranení sa v *Listoch o slepých* rozvíjal v dielach: *Myšlienky o výklade prírody*, *Rozhovor medzi D'Alambertom a Diderotom*, *D'Alambertov sen* a *Pokračovanie rozhovoru*, Szigeti sa aj v tejto kapitole do veľkej miery vracia k problematike predchádzajúcej kapitoly. Ukazuje, ako v podmienkach ekonomicky a politicky už rozvinutej francúzskej buržoázie metamorfoval vývin deizmu: buď sa jeho materialistické jadro zbavilo idealistického obalu — ako u Diderota — a potom deizmus prerástol v ateizmus a gnozeologicky v materializmus, buď sa jeho idealistický obal odtrhol od materialistického jadra — ako u Voltaira alebo Rousseaua — a potom deizmus otvorene vystupoval proti ateizmu i materializmu. (s. 16) Szigeti však veľmi správ-

ne zdôrazňuje, že tieto teoretické divergencie francúzskych osvietených mysliteľov (ktoré sa prejavili aj veľmi konkrétne napr. vo Voltairových útokoch proti Holbachovi alebo v Rousseauovej kritike Helvétia) neoslabilich spoločnú revolučnú jednotu ani v boji proti feudálnemu teologizmu a náboženskému tmárstvu, ani proti konzervatívne idealizmu a jeho filozofickému arzenálu.

V tretej kapitole *Encyklopedisti, priemyselná revolúcia a triedny boj* načrtáva autor sociálne rozvrstvenie encyklopedistov a ich afinitné väzby na jednotlivé vrstvy nastupujúcej buržoázie. V porovnaní s jednostrannou orientáciou napr. Voltaira, Holbacha alebo Rousseaua iba na určité vrstvy tejto triedy charakterizuje Szigeti Diderota ako predstaviteľa „blokového záujmu“. (s. 18) Vidí v ňom osobnosť bytostne komplexných „antén“ nielen po teoretickej stránke, ale aj v politicko-ideologickom zmysle. Diderot vedel zjednotiť záujmy industriálnej buržoázie so strednou mestskou a vidieckou buržoáziou i s plebejskými dedinskými a robotníckymi elementmi rodiaceho sa proletariátu. To mu umožňuje, upozorňuje autor, spoznať na jednej strane nevyhnutnosť industrializácie, rozvinutia techniky a nových produktívnych spôsobov pre účinný a rýchly spoločenský pokrok. Na druhej strane ho to núti brať zreteľ na ľudského činiteľa, na postavenie pracujúcich (najmä sedliakov a robotníkov) v nových sociálnych a výrobných podmienkach. V tejto súvislosti odhaľuje Szigeti Diderotovu dvojíťu — v podstate protirečivú — inšpiráciu: Baconom s jeho utilitárnym scientizmom a plebejcom Rousseauom s jeho kritikou vedecko-civilizačných trendov. Szigeti sa pokúša špecifikovať osobitosť Diderotovej syntézy týchto podnetov a očistiť ho najmä od podozrenia z abstraktného technicizmu a objektivisticko-rationa-

listického chápania vedy. Na základe Diderotovho *Prospektu Encyklopédie* (ale i celkového zamerania jeho úvah týkajúcich sa predmetnej problematiky) interpretuje jeho chápanie vzťahu vedy, techniky a spoločenskej praxe nielen ako metodologicky progresívne, ale aj ako ideologicky angažované; veda má humánne a demokratické poslanie, všetky jej vymoženosti majú slúžiť všeobecnému ľudskému blahu, uľahčeniu pracovných podmienok a dvíhaniu životnej úrovne (konzumu, blahobytu, kultúrnemu rozvoju) širokých vrstiev spoločnosti.

Štvrtú kapitolu *Nová veda a filozofia* venuje autor závažnej otázke vedeckého profilu Denisa Diderota. Dochádza k nemu zda až priveľkou okľukou — cez načrtnutie stavu európskej vedy v 17. a 18. storočí. Diderota charakterizuje nielen ako všestranného osvietenského vzdelanca, ktorý sa vedel akoby „letecky“ zmocniť všetkých kľúčových vedeckých poznatkov svojej doby, ale aj ako tvorivého mysliteľa geniálnej vedeckej intuície, ktorý predvídal smer budúceho vývinu mnohých vedeckých problémov a disciplín. V čase, keď filozofický materializmus ešte takmer výhradne čerpal argumenty z mechanistickej teórie a neprekračoval metafyzickú metódu vysvetľovania javov, Diderot už pozorne sledoval, čo nového prinášajú v prospech materializmu napr. experimentálna fyzika, anatómia, chémia, biológia, teória elektriny, fyziológia a najmä dejiny prírodovedy. Szigetí vysoko oceňuje — inak aj tu sa opierajúc o klasikov marxistickej filozofie — Diderotove filozofické zásluhy, že zo zárodokov týchto vied, ktoré sa fakticky rozvinuli až počiatkom 19. storočia, vodil anticipujúce postrehy pre vyššiu podobu materialistickej teórie, obsahujúce zreteľné prvky dialektiky a vývinového aspektu. Pravda, Szigetí zdôrazňuje, že išlo vskutku o postrehy

a nie o ucelenú teóriu, na akú Diderot nebol zameraný ani subjektívnym pracovným programom a akú v podstate neumožňoval ani objektívny — zatiaľ ešte embryonálny a fragmentárny — stav vedeckých poznatkov.

Nasledujúce tri kapitoly *Etapy mechanistickej materializmu, Materialistická myšlienka vývinu a Hranice mechanistickej koncepcie vývinu* sú, podľa môjho názoru, teoretickým jadrom Szigetího knihy. V nich postupne interpretuje Diderotove najvýznamnejšie a najprínosnejšie filozofické náhľady a v nich sa čitateľ v plnšej miere oboznamuje s Diderotovými ontologickými, gnozeologickými a metodologickými postojmi. Až tu Szigetí ukazuje, ako a prečo rieši Diderot základnú filozofickú otázku o prvotnosti hmoty „dôslednejšie“ materialisticky ako jeho materialistickí súbežníci (napr. Holbach, Helvétius). Príčinu vidí správne v Diderotovom živelnom vyhmataní Achillovej päty metafyzického materializmu, t. j. otázky vzťahu hmoty a pohybu. V týchto častiach analýz upozorňuje Szigetí so zmyslom historika filozofie na jasné Diderotove filiacie s materialistickou tradíciou karteziánskej fyziky (zákonom zachovania energie) i s názormi anglického deistu Tolanda a chemika Priestleyho, ktorí považovali pohyb za podstatný atribút hmoty. Súčasne, podľa zásady *suum cuique*, priznáva v objavení vnútornej spätosti hmoty a pohybu Diderotovi prvenstvo medzi filozofmi jeho doby (s. 50, 51); Holbach v *Systéme přírody* je v tejto myšlienke závislý od svojho priateľa Diderota.

Inštruktívne a v širokých súvislostiach rozoberá Szigetí ďalšie originálne Diderotove postrehy, myšlienku o materiálnej jednote sveta a kontinuite jeho vývoja, problém kvalitatívnej diferencovanosti reality, heterogenity hmoty alebo — podľa vlastných slov filozofa — jej rozdielnej úrovňovej or-

ganizácie. Všetko, čo existuje, existuje v chápaní Diderota ako moment jednotného nekonečného hmotného celku. Jednota hmoty je však len jednou stránkou bytia, druhou, rovnako reálnou a nevyhnutnou je jej rozmanitosť, jej rozličné formy, heterogenosť jej elementov. Práve iba táto heterogenosť hmoty je zdrojom imanentnosti jej pohybu: „hmota existuje iba napätím, ktoré vládne medzi jej heterogénnymi prvkami a ktoré sa premieňa na pohyb...; hmota je jednota kvalitatívne diferencovaných elementov, jednota ich identity a neidentity a táto vnútorná antinómia je prameňom jej pohybu“. (s. 49)

Autor ďalej poukazuje, ako z týchto poznatkov, prichádza Diderot k inej, na jeho dobu ešte prekvapujúcejšej myšlienke — k idei všeobecného vývoja. Mechanistický materializmus považoval prírodu a prírodné fenomény za statické, dané a nekládol otázku o ich predchádzajúcom vzniku a vývine. Diderot dospel — rovnako pracovali v tomto smere Lomonosov a La Mettrie — v obrysoch k materialistickej vývojovej teórii. Pohyb prírody nepovažuje Diderot za opakujúce sa zmeny v kruhu. Podstata pohybu hmoty znamená podľa neho nekonečnú možnosť rozvíjania jej foriem a podôb, ich vznikania a prenikania, prechod od nižších a jednoduchších k vyšším a dokonalejším stupňom. Szigetí cituje Diderotovo výroky „príroda je stále v práci“, z ktorého mu vyplýva aj nepretržitý vývoj života na zemi.

Pri nedostatku empirických dôkazov musela však u Diderota zostať materialistická teória vývoja viac-menej teoretickým dohadom. Jednako Szigetí oprávnene protestuje (s. 67) proti Plechanovovmu tvrdeniu, že preddialektická filozofia nepoznala kategóriu vývinu a odvoláva sa pritom aj na poznámky Lenina o tomto probléme. Diderotovo vývojové stanovisko dokladá

rozborom jeho prírodno-filozofických úvah, ktoré historicky opäť pripája na tradíciu klasickej prírodno-dialektickej filozofie od M. Kuzánskeho, R. Descarta až po W. Leibniza. Pokračujú v tejto línii, prekonáva Diderot protiklad medzi organickou a neorganickou prírodou, medzi „živou“ a „neživou“ hmotou, pretože vývoj sveta pokračuje podľa neho zákonite od prvotného chaosu k organizovanému systému a vývojová prírodná refaz stúpa kontinuálne od nerastu až k samému človeku. Pritom Diderot naznačuje aj myšlienku variability druhov, prirodzeného výberu, jednoty organizmu a prostredia i problém adaptácie a morfolologickej transformácie. Pravda, Szigetí nezabúda ani na limity Diderotových teoretických možností: jeho chápanie vývinu je nevyhnutne koncipované dobovými filozofickými kategóriami, ktoré ešte nepoznali dialektické pojmy prechodu kvantitatívnych zmien v kvalitatívne, dialektických skokov atď. No i tak mali popri svojom špecifickom význame z hľadiska evolucionistickej teórie aj ďalekosiahle gnozeologické a metodologické dôsledky (exponovanie senzualizmu, empirizmu, otázka povahy prírodných zákonitostí atď.).

Napokon v záverečnej, ôsmej kapitole *Diderotova dilema* usiluje sa autor odpovedať na otázku, prečo nemohol Diderot dospieť k dialektickej koncepcii vývinu. Upozorňuje, že teoretické obmedzenia preddialektického materializmu nepochádzali iba z nerozvinutosti prírodných vied. V duchu historického materializmu dôvodí, že základný prínos k dialektickej kategórii vývinu umožnila až spoločensko-historická prax po Veľkej francúzskej revolúcii. Až keď sa v sociálnom živote potvrdil vývin ako jednota kontinuity a diskontinuity, mohla filozofia prekonať starú mechanistickú teóriu opakujúceho sa pohybu i vývinovú

teóriu stupňovitej kontinuity. Podľa Szigetihho Diderot, hoci reprezentoval vo svojom „blokovanom“ záujme aj plebejské živly, videl v nástupe novej triedy a historickej epochy iba akúsi „prírodnú kataklyzmu“, nenarúšajúcu vývinovú kontinuitu. (Szigeti v tejto súvislosti pripomína, že z osvietencov jediný Rousseau pochopil „revolúciu ako podmienku obrody národa.“) (s. 84) Diderot zostal v chápaní spoločenských procesov a problémov idealistom, abstraktným humanistom a delstom, vyvodzujúc spoločenské problémy z prirodzenej odlišnosti a diferencovanosti ľudí.

Záverom: Szigetihho práca o Diderotovi nie je klasickou monografiou analyzujúcou systematicky a vyčerpávajúco jednotlivé filozofické názhlydy mysliteľa a jeho diel. Je skôr zábe-

rom do vybraných filozofických, vedeckých a sociálno-politických problémov, ktoré autor považuje za najcharakteristickejšie a najzákladnejšie pre dobu, triedu a spoločnosť, v ktorej stredne stál tento mysliteľ. Je ďalej konfrontáciou Diderotových názhľadov s jeho materialistickými súčasníkmi aj idealistickými odporcami a diferencovaným hodnotením jeho originálneho prínosu do dejín filozofie. Škoda, že autor najmä v prítomnej reedícii nezredukoval niektoré, časom už priveľmi všeobecne známe poznatky sociálno-historickej povahy a nevyužil napr. aj filozofickú podnetnosť Diderotových prác z odboru estetiky, ktoré Engels ráta medzi vrcholné diela predheglovskej dialektiky. (Anti-Dühring, s. 40)

E. Városová

PRINCÍP KOMPLEMENTARITY A MATERIALISTICKÁ DIALEKTIKA

(Princíp dopolniteľnosti i materialističeskaja dialektika.)

(Red. kolektív pod vedením L. B. Baženova, U. A. Radžabova a J. V. Sačkova.) Izd. Nauka, Moskva 1976, 366 s.

Recenzovaný zborník predstavuje súbor analytických štúdií, v ktorých kolektív autorov pod vedením zodpovedného redaktora L. B. Baženova podáva precízny rozbor princípu komplementarity. Autori pristupujú k skúmaniu vzťahu princípu komplementarity, k zákonom materialistickej dialektiky a predovšetkým k zákonu jednoty a boja protikladov z marxistických pozícií. Okrem aktuálnosti tematiky patrí k prednostiam zborníka nesporne aj fakt, že autori analyzujú pôsobenie princípu komplementarity nielen z hľadiska fyziky, ktorú by sme mohli označiť za jeho „materskú vedu“, ale aj z hľadiska iných špeciálno-vedných disciplín a napokon aj z hľadiska filozofie (najmä teórie poznania).

Jednou z charakteristických črt vedy 20. storočia je prehlbovanie vzťahov medzi jej jednotlivými odborními, ako aj prehlbovanie spätosti medzi prírodnými (a aj spoločenskými) vedami a filozofiou. Jadro tejto spätosti spočívajúcej najmä v metodologickej funkcii filozofie vzhľadom na jednotlivé vedy tvorí dialektika, ako na to poukázal už Lenin. Bez dialektiky ako všeobecnometodologickeho prístupu by nebolo možné vedecky rozpracovávať ani riešenie takého problému, aký predstavuje v súčasnej vede idea komplementarity, ktorá už dávno prekročila pôvodné hranice kvantovej mechaniky a s ktorou dnes pracujú aj predstavitelia iných vied (biológia, chémia, atď.).

Rešpektujúc závažnosť nastoleného